

Szentí Tibor
TANYARENDSZERÜNK MÚLTJA ÉS EGYIK JÖVŐKÉPE

A HAGYOMÁNYOS PARASZTMÚLT

A török hódoltság után, a kiüresedett Alföldön, az újraéledő települések határában létrejöttek az *időszakosan* lakott *szállások*. A 18. sz. első felében a pusztákat és a szántóföldeket *elkülönözték*, a második felében megindult a kitelepülés. Bár a feudalista termelési rendszer — különösen a meg nem váltott földesúri birtokokon — erősen megkötötte a jobbágyság költözési, termelési lehetőségeit, a 19. sz. fordulójára, elsősorban a Tiszántúlon már kialakult a néprajzi szempontból előbb *szállás-tanyának*, majd *tanyának* nevezhető *külterületi településrendszer*.

Az itt folyó életforma kettős kötődést eredményezett. Az *otthon* a munkából kiöregedett nagyszülők és az iskolába járó unokák számára a belterületi házat jelentette, míg a tanyán kikelettől természetnyugvásig a paraszt gazdálkodó gyermekei éltek, akik télire többnyire szintén a falusi, városi házba húzódtak. E „szabályszerű történelmi fejlődés” mellett — ahogy Erdei Ferenc nevezte —, már a 18. sz. végén megjelentek azok a szállás-tanyák, amelyek *farm-jellegűek* voltak: vagyis lakóik belterületi házzal nem rendelkeztek, egész évben kint laktak és termelvényeiket mind szabadabban értékesítették. Ezek a termelők a II. József-kori összeíráskor már olyan tömegesen éltek Hódmezővásárhely mezőváros határában is, hogy — a megmaradt városi *hirdetőkönyvek* tanúsága szerint — fölhívásban könyörögtek nekik: jelenjenek meg a városházán a számláló bizottság előtt. A levéltári *becsüjegyzőkönyvek* azt is tanúsították, hogy a vagyon átlagban egyharmad-kétharmad arányban a beltelki házból mind inkább a tanyákba tevődött át, jelezve a termelőhely jelentőségét.

A tanyarendszer a nálunk késve jelentkező ipari forradalom hatására, a félrideg állattartás visszaszorulásával, a gabonakonjunktúra kialakulásával, a 19. sz. utolsó harmadában egész világgá: „tanyavilággá” fejlődött. Az 1880-as évektől megindult a Duna-Tisza közti homokhátság benépesedése. Az elszegényedett nagy számú családot a meglévő, magántulajdonban lévő földterületek már nem tudták ellátni. Embertelen kézi munkával dolgozó, parlagtörő, homokmegkötő emberek özönlöttek a néptelen, művelésből kimaradt területekre. A szegedi, félegyházi, kecskeméti kirajzások Bálint Sándor, Juhász Antal és Für Lajos kutatásai alapján közismertek. Elindult a tanyai művelődés: az oktatás bázisát jelentő iskolák, a lelki összetartozást segítő imaházak és a szórakozva, „alulról”, saját kultúrát kifejlesztő olvasóköri létesülése.

A 19-20. sz. fordulóján nem egy alföldi mezőváros tanyavilágában az anyaváros lakosságának harmadrésze kint élt. A lakás és a termelőhely egybeesett.

A két világháború között, a Klebersberg-féle tanyai iskolarendszer kiépítése után Vásárhely határában pl. a térképre minden egymás mellé rajzolt másfél km. sugarú körben iskola volt, és Hajdu Géza nyugalmazott megyei könyvtárigazgató kutatásából ismert, hogy több mint 60 tanyai olvasóköri működött.

A mezővárosok évente öt alkalommal országos *kirakodó vásárokat* tartottak, ahol a termelvények hatalmas választékban cseréltek gazdát. Fejlődött a mezőgazdasági termékekre alapuló kézműipar, és a 19. sz. végén a haladást a gyári termékeknek a tanyákon való megjelenése is igazolta. A nép ezek jelentős részét elfogadta és kultúrájába olvasztotta. (Gyári mintás terítő, bádogganta, falmintanyomó sablon stb.) Az a társadalmi fejlődés, amelyet a néprajz *kivetkezésnek* említ, és amely az iparilag fejlett nyugati országokban évszázaddal korábban már végbement, nálunk is elindult és fölgyorsulva, természetes módon végbement volna, ha történelmünk közbe nem szól.

Ezt a folyamatot először az első világháború befolyásolta. Hódmezővásárhelyen mintegy 3000 hősi halottat tartottak számon. Ez azt jelentette, hogy nem volt olyan család, amely valamelyik tagját ne gyászolta volna. Kutatásom szerint, a helyzet Orosházán és Szentesen is hasonló volt. A hagyományos, nagycsaládi kötelék pusztulását, amely egyébként is fölbomlóban volt, a háború és következményei megsürgették. A *trianoni békediktátum* az ország gazdasági helyzetét súlyosan megtépázta és családok váltak földönfutókká. A vásárhelyi nagyállomáson a Partiumból és Erdélyből menekültek szerelvényét nemcsak metaforikus értelemben állították vakvágányra, akik hónapokig éltek marhavagonokban hajék, munka és elfogadható jövőkép nélkül.

A 19. sz. végi agrárrendülések után a két világháború közötti aratósztrájkok különösen a Tiszántúlon éreztették, hogy a parasztság mind inkább magára maradt. A társadalmi olló tovább nyílt, és nőtt az elszegényedettek tömege, akikkel jóformán csak a népi írók és falukutató szociográfusok foglalkoztak. Illyés Gyula a Puszták népét mutatta meg. Féja Géza a Viharsarok helyzetét ábrázolta. Darvas József a legnagyobb magyar faluról, Orosházáról írt drámai erővel. Kovács Imre, Veres Péter, Szabó Pál, Kárász József, Sinka István és mások hiába kiáltottak, legföljebb mellőzést vagy üldözést kaptak.

A fasizálódó rendszer betetőzése a második világháború volt. Csak Vásárhelyen, a még ki sem hevert korábbi véráldozat után újabb 3000 hősi halott és a *holokauszt* áldozatai csökkentették a lakosságot. A háborút követően, a földosztás során sok nincstelen reménykedve kezdett el gazdálkodni. Ismét épültek a tanyák és az addig elnyomott rétegek bizakodtak.

1950 sorsfordulót jelentett nemcsak a nemzet, de a tanyavilág életében is. Itt csak két fontos eseményt említünk. Egyik volt az országos *területrendezés*. A nagyhatáru mezővárosok esetében már a 19. sz. végén természetes társadalmi igények kialakulása során elindultak az ún. *elszakadási mozgalmak*. Különösen a távoli pusztákon élők arra törekedtek, hogy önálló tanácsi kirendeltségük,

temetőjük, postájuk, iskolájuk, templomuk, fölvasároló helyük, vasúti megállójuk legyen, és minden ügyes-bajos dolgukkal ne kelljen napszám kocsizva a városba utazni.

Gregus Máténak, ahogy az agrártörténészek őt nevezik: a „20. századi Tessedik Sámuelnek” a harcával és nem hivatalból erőltetve, így alakult ki pl. Hódmezővásárhely határában Vásárhely-Kutas tanyaközpont, 1950-től Székkutas község. Az 1960-as években „szocialista mintaközséget” kívántak belőle fejleszteni, de a település körülményeit elfelejtették korszerű alapon fölülvizsgálni és rendezni. Máig nincs közművesítve, a csapadék- ill. talajvíz megnyugtatóan elvezetve. A Kárpát-medence legmélyebb pontján fekszik, és minden hóolvadást követően belefulladás a rázúduló belvízbe, majd ami a vetésből megmarad, azt az aszály égeti ki. Ez történt 2000 tavaszán és nyarán is.

A területrendezés elszakította a várost a történelmileg kialakult határának nagy részétől. Közigazgatásilag családok váltak külön, és a járások létrehozásával egyik része pl. Vásárhelyre, másik Szentesre, a harmadik Orosházára járt ügyeit intézni. A város területe, és vele az adófizető lakosság csökkent. A település önerőből mind képtelenebb volt fejleszteni, csupán a központilag leszóródott morzsákból tengődhetett.

A másik gond a vendég energiára és alapanyagokra települő, hagyomány nélküli, erőltetett iparosítás, ill. a szövetkezeti mozgalom erőszakos elindítása volt, amely a második, az 1960-ban lezajló birtokelvételekkel tetőzött, és minden parasztból egyforma *nincstelen agrármunkást* faragott. Az egykori várost támogató, parasztkultúrájukat legjobban őrző gazdaréteget, mint a nép ellenségét *kulákká* nyilvánították. Gazdasági bűnperekkel, koholt vádakkal gyakran a határ fele börtönökben és rabgazdaságokban sínylődött. Meg kellett őket semmisíteni, mert a parasztság rájuk figyelt; ők voltak egy-egy határrész mintagazdái, akik nem a közös-, hanem a belterjes gazdálkodást sürgették. Ifjú Gregus Mátét — a Németh László *Égető Eszter* című regényében szereplő *Fiamátét* — a börtönben agyonverték. Székkutason a rendőrőrsön öreg parasztokat szembe állítottak, és egymás arcát kellett köpködni. Egyikük utána megtévelyodott, a másik fölakasztotta magát. A cél az volt, hogy az alakuló szövetkezetek a „kulák” minden vagyonát készen megkapják, amelyből az új szocialista mezőgazdaság létrejöhet.

A KÖVETKEZMÉNYEK

A magyar paraszt évszázadokon keresztül megmutatta, hogy csodákra képes. Valljuk be őszintén, a szállásrendszert és a tanyavilágot — mint a közterhek alól való kibúvás parttalan szigetét, az elmaradottság fészket, ahol a hivatal nem éri utol a polgárt — minden társadalom utálta és próbálta eltüntetni, teljesen mégsem sikerült.

A 20. első felében a tanyarendszer *túlélt feudalizmus* volt, amelyben nemcsak a fejlődő mintagazdák éltek, hanem a létszámukban gyarapodó

kisparasztok, béresek, nincstelen agrármunkások. 1960-tól megindult a tanyarombolás, amely nálunk jobban sikerült, mint Erdélyben a falupusztítás. A szomorú az volt, hogy ez az átalakítás a szegény parasztságot sem kímélte. A földhöz juttatott embereket épp úgy betagosították és kiűzték nyomorúságos hajlékukból, mint a középparasztságot. Hódmezővásárhelyen 1950-ig közel 7000 tanyaszámot osztottak ki. A Városi Földhivatal adata szerint, most a termelésben részt vevő, megmaradt tanyák száma jó, ha 400. Hatalmas határrészek váltak teljesen üressé.

A tanyákkal együtt megszűnt a kintlakás. A belterületen nőtt a lakásínség, amelyet a kis alapterületű bérházi lakásokkal igyekeztek kielégíteni, de ezekben már nem tudott több nemzedék együtt élni. Előbb az öregek szakadtak el és váltak magányossá, majd a három műszakban, üzemekben dolgozók utódai lettek *kulcsos gyerekek*, akik többé nem kíváncsok tanyát építeni és gazdálkodni. (Amikor most ők váltak szülőkké, és tizenéves gyermekeik a családtól való természetes leválás időszakában megannyi gondjukkal hozzájuk fordulnának, semmiféle tanácsot sem tudnak nekik adni; ez a nemzedék már iszik, narkózik, gyerekként rendszeres szexuális életet él, amelyre „fölvilágosítás” címén idő előtt még buzdítjuk is, orozva született csecsemőjét kukába veti; katonának besorozni csak felét-harmadát lehet, és lehetőleg tanulás, ill. munka nélkül akar minél jobb pozícióba kerülni.)

Azokon a helyeken, ahol a föld minősége legalább közepes volt, továbbá akadt rátermett vezetőség és a tagság összefogott, megindult a fejlődés. Kezdett átalakulni a falu képe. Típustervek szerint, „egyenépitkezéssel”, a régi parasztkultúrát elveszítve, egy újabb, a „magas” kultúrát még el nem érve, „csicsás” ízléstelenséggel, de téglaházak épültek fürdőszobával, garázzsal, jobb életlehetőséggel. Kialakult az „egy falu egy szövetkezet” gyakorlata, amelyben olykor szabadon burjánzott a megtúrt lopás, a vezetőség korrupciója. Elszaporodtak a közösség pénzét emésztő, „tapasztalatsere” címen folytatott külföldi luxusutak; de egyet ne felejtünk, még a hagyományos paraszti életből ismert „falu bolondjának”, ill. az élhetetlen embernek is jutott munka és kenyér!

Az ország egykori vezetőségének csakhamar be kellett látni, hogy a mezőgazdaság olyan munkatér, amelyet nem lehet magára hagyni. Megpróbálták. Még napjainkban is lehet látni, amint hajnalonként a szövetkezetek buszai összeszedik a városban lakó tagságot, és az egyre dráguló fuvarköltiséggel viszik őket a 10–20 km-re lévő munkahelyekre, a határba. Azokat a telephelyeket, ahol állattartásra szakosodtak; ahol éjszakánként új élet születik, beteg jószág vár orvoslásra, tömegben tartott állat gondozásra, nem lehet egy percre sem felügyelet nélkül hagyni.

Az olyan nagy határu, egykori mezővárosok esetében, mint Szeged, Kecskemét, Hódmezővásárhely, központilag irányítva, a régi tanyaközpontokból önálló falvakat létesítettek. (A Szegedhez és fő közlekedési úthoz közeli Kistelekből, Mórahalomból azóta kisvárosok fejlődtek.) Rajtuk kívül ismét csak

erőltetve, szocialista *tanyaközpontokat* jelöltek ki. Kezdetben olyanok voltak ezek, mint a civilizációtól távol telepített, a közösségből kiűzött emberek „büntetőtelepe”; mintha egy-egy „gulág” létesült volna, ahonnan nincs visszaút, csak a szögesdrót-kerítés és a fegyveres őrök hiányoztak. A megszüntetett tanyavilágból sok családot ezekbe telepítettek át, kevés pénzért ingatlant biztosítva számukra és kihasználva a parasztság ismert szorgalmát. Ezek az emberek társadalmi helyzetük szerint, több-kevesebb szövetkezeti és állami támogatással elkezdtek önerőből építkezni, fejleszteni.

Hódmezővásárhely még mindig nagy határában 1950-ben öt tanyaközpontot, „falucsírát” jelöltek ki: Ráróst, Szikáncsot, Erzsébetet, Kútvölgyet és Batidát. Az első minden erőltetés ellenére sem fejlődött, teljesen megszűnt. A maradó négy sorsa a hozzájuk tartozó szövetkezet gazdálkodásától függött. A városban a legjobban a Vöröscsillag (később Hódcsillag) szövetkezet működött. Kezdetben ide tartozott Szikáncs, később, a halódó szövetkezetek egybeolvasztásával Batida is. Amikor kezdtek a termőföldön kialakított telkek beépítésével utcások kibontakozni, megindult a vízmű-társulás és a postaforgalom. Megvalósult a tanácsi kirendeltség, építettek óvodát, iskolát, nyitottak földműves szövetkezeti vegyesboltot és kocsmát. Hetente több alkalommal megjelent az orvos és a védőnő. Ezekben a kis tanyai településeken egyedül temetni nem engedtek. A termelő ember lakhelye ismét közel került a munkahelyéhez, és több odaadással tudott dolgozni, mint azok, akiket délután 3 és 5 óra között visszavitt a busz a városba.

A 21. SZÁZAD ÖRÖKSÉGE

A rendszerváltás után a megmaradt és tovább pusztuló tanyavilág — különösen a Tiszántúlon — ma is változatlanul sorvad, a kis tanyaközpontokról pedig szinte megfeledkeztek. Vizsgáljuk meg, milyen örökséggel lépett a határ a 21. századba néhány hónappal ezelőtt?

Az évszázadok során természetes módon kialakult, vagy mérnökök által kimért egykori ún. *göblyhajtó*- és dűlőutakat a szövetkezetek, állami gazdaságok a nagy táblásítás során fölszántották. Rájöttek, hogy nagyobb a kár, ha a munkagépekkel a vetésen keresztül kell szállítani, ezért újabb gazdasági utakat hagytak, de ezek — különösen a rosszul sikerült *melioráció* során csatornákkal keresztbe-kasul átszelt határon — hamarosan megszűntek, tönkrementek.

Az új társadalom kezdte fölszámolni a szövetkezeteket. Az élelmes vezetők fillérekért megvásárolták, maguknak „privatizálták” a fontos erőgépeket, nagy állatokat vagy teljes állattartó telepeket, birtokba vették a legjobb földeket. Az egykori nincstelének maradtak a leromlott szövetkezetekben, mert nekik e történelmi osztozkodás során ismét nem jutott semmi, és nem volt hová menni. A legtöbb faluban szinte az egyetlen munkahely a szövetkezet volt. Most ezek is megcsönkultak. Az emberek kellő szaktudás és tőke híján vergődnek, munkahelyeik végső fölszámolásra várnak.

Szinte megszűnt a közbiztonság. A visszatért újkori betyárvilág naponta újabb betöréseket, tanyafosztogatást, gyilkosságokat produkál. A mezei lopás és a tiltott termékek előállítás (lásd pl. olajszőkítés, műbor-csinálás és bögrecsárda üzemeltetése) mindennapos a még megmaradt tanyákon. Amit a korábbi társadalom „körzetesítés” címén megkezdett, a mostani befejezett. Tanulók hiánya, valamint fönntartási gondok miatt bezárták a tanyai iskolákat, nálunk csak a tanyaközpontokban működnek még.

Nincs, vagy akadozik a fölvasárlás, és áron aluli az értékesítés. Vásárhelyen megszüntették a mezőgazdaság legalapvetőbb földolgozó helyeit: a tejüzemet, vágóhidat, húsüzemet és a konzervgyári kirendeltséget. Ma Szegedre vagy más megyébe kell a szerződött terméket fuvarozni, de arra gyakran semmi garancia, hogy át is veszik, annál több, hogy a termelőt becsapják.

Vége újra szabad tanyát építeni! Vártuk, hogy megindul a tanyafejlődés. Milyen nagyszerű lett volna, ha a háború után hagyják a tanyai gazdálkodást természetes úton fejlődni és áttérni a korszerű, belterjes gazdálkodásra. Most kevesebb gondunk lenne az Európai Unióba való belépéssel. Csakhogy alig van olyan „bolond paraszt”, aki a ma már többféle banki lehetőséget kihasználná, és kölcsönöket merne fölvenni. A tetemes kamat eleve elriasztó. A kölcsönhöz alaptőke és háttérvagyon fölmutatása szükséges, amelyek egy kezdő vállalkozásnál még nincsenek.

Régi mondás, hogy a gazda termése „kint alszik”, vagyis az időjárás függvénye. Hiába a költséges beruházás, a kíméletlen, önsanyargató munka, ha fagy, jégverés, az egyre sűrűbben ismétlődő belvíz, árvíz vagy aszály rendre mindent elpusztít. Ráadásul társadalmunk türelmetlen. Ha az adós a részletet határidőre nem tudja befizetni, rögtön árvereznek, kisémmiznek. A *kárpótlással* egymástól lehetőleg jó nagy távolságokra, legalább öt helyen kapott nadrágszíjparcellákat, amelyeket képtelen tisztességesen megművelni. Mind többen válnak meg az ősi jusson nekik járó, „szent” földtől, csakhogy végleg tönkre ne menjenek. Ezért azután nincs jelentékeny kitelepülés, vergődik az újrainduló tanyás gazdálkodás!

Amikor két éve a Duna TV-vel jártuk a vásárhelyi határt, hogy riportfilmet készítsünk a mostani tanyahelyzetről. Közvetlenül a köves utak mellett találtunk néhány, a tájba nem illő, tetőtér-beépítésű, vagy többszintes új lakóházat, mögötte jókora színekkel, épületekkel. Ezekben korszerű gazdálkodás folyik. Ólak sora, istállók látszanak, az udvarokon libák ezrei zsúfolódnak össze. A „fóliavárosban” primőrök növekednek. A telkeket drótkerítéssel vették körbe, amely elképzelhetetlen volt a hagyományos tanyavilágban, a nyitott szívű és portájú parasztságunknál. A bejáratnál nagy tábla fogad: „Kutyákkal védett terület”. Amikor kiszállunk az autóból rögtön megjelenik néhány borjú nagyságú, hústépő fenevad, és csattogó, villogó fogakkal nekiesnek a fémhálót szaggatni. Amikor valamelyik ablakból sunyítva meglátják a kamerát, hiába kiabálunk, nem jön ki senki, és mielőtt a kutyák kiszabadulnának, a szó szoros értelemben kereket kell oldanunk.

Túlán a féltve őrzött magángazdaságon hatalmas gatzenger hullámszik a nyári szélben. Látszik, hogy új gazdái már évek óta nem művelik. Nem is lehet tudni, ki itt a tulajdonos. Szemlátomást a természet az egyedüli mindenható, amely most visszahódítja az évezreddel korábban tőle elrabolt területet.

Kiérünk az egykor híres vásárhelyi Pusztára, amelyről Nagy Gyula, az orosházi múzeum tudós igazgatója könyveket írt. Korábban én is megannyi tanyát fölmértem itt. A fiatal természetvédelmi őr kedvesen fogad bennünket. Tanya már sehol. Mutogatom neki, hogy hajdan ott állt a Barackosi Olvasókör, amott a kovács műhelye, és így tovább. Amikor elválunk, megemlítem, hogy nosztalgiából biciklimmel hamarosan újra kijövök és fölkeresem az egykor kedves tanyák hült helyét. Határozottan figyelmeztet, hogy ne tegyem. Az elmúlt években, mit sem sejtve, több magányos biciklis, motoros, sőt autós is érkezett ide, de többet nem látták őket. Járművestől örökre eltűntek. A Böjti tanyában, amely az utolsók között állt a kardoskúti réten, néhány éve bálakötöző zsineggel fojtották meg és rabolták ki idős lakóját, amikor megkapta a néhány ezer forintnyi szövetkezeti járadékát.

Szó sincs róla, hogy visszaálmodnám a régi, szűk ablakú, földből épült tanyákat. Dehogy szeretném, ha a lányok csak a fosztókában talált piros kukoricacsőért kapnának elstetett csókot a legényektől. Embertelen lenne ide ma, a legalapvetőbb infrastruktúra nélkül bárkit is kitelepíteni és szerencsétlenné tenni. Fölöttünk még az esővel terhes felhők is tovább szállnak, érzik, hogy itt nincs miért éltető terhüket letenni.

Összerázkódik bennem a lélek. Amikor közeledünk a települések felé és a biztonságérzetem valamivel növekedik, eszembe jut Villon, a költő, ki úgy hagyta el középkori Párizsát, majd indult el az ismeretlen vidékre, hogy nyoma veszett. Itt, a 21. sz. elején, a magyar végeken nekem sem lenne már hazám?

TANYAKÖZPONTOK A KERÉK ÉG ALATT

Ha tanyák már alig vannak, újak meg szinte nem épülnek, legalább itt maradtak az egykori tanyaközpontok — jut eszembe az utolsó remény. Különös települési konstrukciók ezek. Sem tanyák, sem falvak. Félig jutottak a haladással, azután magukra maradtak. 1990 óta minden kormány megfélekezett róluk. Egyik sem vette tudomásul, hogy ott emberek élnek, küzdenek a létért, a mindennapi fönmaradásért. Közben többnyire megszűntek a régi patronáló szövetkezetek. Az utolsók most mentik át vagyonukat a legkülönbözőbb adózó vállalati konstrukciókba (Vásárhelyen így vált a Hódcsillag Hód-Agró RT-vé), amelyekben az egykori tanyai települések támogatására már szinte nincs lehetőség.

Ezek a tanyaközpontok az önkormányzathoz tartoznak. A hivatal kötelessége lenne, hogy fönntartsa és fejlessze. Csakhogy senki sem veszi figyelembe, hogy ezek a kis külterületi falucsírák léteznek, és nem lehet a zárt településhez csapva néhány száz fős lélekszámukat városi norma szerint éltetni. Egyetlen példa. Ha egy lakos a városban új házat épít, folyóméterre számítva a költségeit, becsatlakozik a

közműbe. Ha valaki a tanyaközpontban épületet emel, a szennyvizét még mindig nincs hová bekötnie. Szikkasztókkal maga alá ereszti, vagy jókora zárt gödröket ás, és ha megtelik, méregdrágán szippantó kocsik viszik el. Ahhoz, hogy az egész tanyaközpontot közművesítsék, új, több százmilliós derítőrendszer kiépítésére és elvezető csatornarendszerre lenne szükség. Ezt egyetlen önkormányzat sem tudja biztosítani. Arról nem is szólva, hogy félnek, elszívják a várostól a központilag kapott, kevés költséget, és egyszer, ha önállósulnak, a nekik adott pénz elveszik, hiszen még az adót is maguknak tartják vissza.

Mit várhatunk azoktól a szükös költségvetésükkel szintén magukra hagyott városi testületektől, amelyek sorra záratják be üzemeltetni képtelen intézményeiket; kénytelenek összevonni, bezárni iskoláikat, óvodáikat? A tanyaközpontokban már a korábbi években fokozatosan, különféle pénzügyi és létszámnormák figyelembevételével sorra megszűntek a kirendeltségek, postahivatalok. Próbáltak már ilyen tanyaközpontokból éjszaka a beteg családtaghoz városban ügyelő orvost kihívni; földadni délután egy sürgős vagy ajánlott levelet? Mindenért be kell jönni a 8-20 km-re lévő városba. Az országút szélére vetett kis települések mellett a buszok egyiknél sűrűbben, másiknál ritkábban állnak meg, azután elszakadnak a világtól. Ha a családnak van parabolaantennája ill. esténként még ereje, megnézi a soron következő szappanoperát és jó szándékú naivitással pénzt gyűjt a benne szereplő vak lány szemműtétjére; vagy az ügyeletes amerikai krimi bámulhatja, amelyben folyik a vér, fröcsög a velő és törik a csont. Ez lett a kultúrája! Már a tanyaközpontok is régen elnéptelenedtek volna, ha ez a parasztnépesség nem olyan földbegyökerezett. Ki érti, hogy még mindig kitar, amikor szinte minden gazdasági és népbuító erő ellene dolgozik!?

BATIDAI TANYAKÖZPONT

Az anyavárostól 8 km-re fekszik a Maroslelén át Makóra vezető út mellett, igen jó buszközlekedéssel. A Rét-Kopáncsnak, Batidának és Gorzsának nevezett egykori határrészek tanyarombolása során, egy mesterségesen kijelölt helyre, a „nagy sömmi” közepére terelték össze a tanyai élethez még mindig ragaszkodó, vagy máshova „hazamenni” képtelen, akkor még többnyire fiatal embereket.

Ha belegondolok, hogy Kr. e. az V. évezredben itt már olyan virágzó civilizáció volt amelynek mezővárosi kultúráját (Cukor-major, Horváth Ferenc szegedi régész ásatása) hasonló agyagfal zárta körül, mint Mezopotámiában a vele azonos korú Uruk városát, amit a ránk maradt ékírásos eposz szerint Gilgames épített; vagy a két világháború között Banner János és később Korek József vezető régészeink a Kökény-dombon tártak föl, és a fölszínre hozták a világhírű áldozati istenasszony-edényt: a Vénuszt; majd ezt követően hétezer év múltán a legújabb kor emberét kirakták a szántó és az ég közepére lakni, akkor immár másodszer facsarodik össze bennem a lélek.

Első ütemben 60 lakóház épült a mintegy 180 embernek. Egy-egy házban átlag 3-4 fő élt. Ma 82 lakóházban 250 lakost számlálnak. Hét utcát építettek. Az egyik neve máig az 1945-ös fölszabadulást idéző *Április 4*, a másiké *Gagarin*. Fölmerül bennem a gondolat, hogy vajon mi alól szabadultak föl az itt lakók? Kétségtelen, egykori vagyonuktól szabadították meg őket, de erre nem hiszem, hogy utcanévvel kellene emlékezniük. Tovább gondolkodva, eszembe jut, hogy a hajdani Szovjetunió területén vajon hány magyar hősről neveztek el utcát? Miért kell nekünk úrt megjárni, idegen berepülő pilóta neve egy kis mezei településen, ahol éppen haladó történelmi emlékeink alapján lehetne pl. Hunyadi, Dózsa, Esze Tamás, Rákóczi, Pető-Törő-Bujdosó, 18. századi, kínhalállal kivégzett parasztvezérek, vagy a szent világszabadságért életét föláldozó Petőfi Sándor is. (Hasonló Példáért a testvértelepülésen, Szikáncs tanyaközpontban is szétnézhetünk. Ott a Vörös csillag térre a Lenin vagy a Felszabadulás utcán át lehet ma is eljutni. A vörös csillag szimbolika használatát rendelet is tiltja, de ezzel sem az itt lakók, sem az érintett önkormányzat mit sem törődik. Errefelé konzerválódott az idő, vagy néhányan vissza szeretnék álmodni a kuláküldöző- netán a pufajkás rendszert?)

Ugyanakkor Batidán nincs munkahelyteremtés. A tehéntartó lakosokat elemi módon sújtja, hogy itt is megszüntették a tejfölvásárlást. Tíz éve egyetlen új ház sem épült. A település előrepszik, hiszen már 72 lakásban nyugdíjas is él. A közeli Kopáncson beindult a tömeges gombatermelés. Nagyon szeretnék ezt itt is meghonosítani, de ehhez támogatás kellene. Szeretnék, ha a város és a tanyaközpont között kerékpárút épülne, hiszen nemcsak ők mentesülnének a mind forgalmasabb közúton való veszélyes közlekedéstől, de a szomszédos, mintegy 50 kiskert tulajdonosa is.

Kezdetben több helyről is érkezett kisebb-nagyobb segítség. Azután, ahogy az idő telt, mind inkább megfeledkeztek a tanyaközpontokról. Az emberek viszont élni akartak. Nem vártak senkire. Munkált bennük a kiirthatatlan földszeretet és a szorgalom, amely miatt apáikat kulákként meghurcolták. Azért, hogy a kiüresedett határban állandóan járó szelet föltartóztassák és épülő házaiknak legyen árnyék, Batidán erdőt telepítettek a kialakuló házsorok közepén. (A kiöregedett fákat most vágják ki.) Megjött az áram, törpevízmű épült, és vezetékes artézi vizet fogyaszthatnak. A korábbi tanácstól, téesztől, utóbb az önkormányzattól kapott összegekből, alapanyagokból, önerőből nekiláttak utakat építeni, hogy házaik bele ne vesszenek az irdatlan sártengerbe. A vezetékes gázt máig várják, hasztalan, de nem mondtak le róla. Amikor érezték, hogy hangzatos ígét hirdető kormányok és minisztériumok egymás után jönnek, amelyek egyik fő programja a mezőgazdaság fölvirágoztatása volt, de helyette egyre inkább tönkretették, majd az agrárnépesség magára maradt, itt még nagyobb hőfokra kapcsolódtak.

EMBER AZ EMBERTELENSÉGBEN

Gárdonyitól röppent föl az igaz mondás, hogy a közösségében a jó tanító *lám-pás*, amely a minduntalan kialudni készülő, pislákoló fényben önmagát elégetve izzik és újra lángra lobban. Batida szerencséje volt, hogy Rácz József tanító személyében megkapta ezt a „zsarátnokot”. Ha főnökei tudták volna, bizonyosan nem helyezik ide a világ végére, sok főfájást idézve nekik. (Azóta talán tanyaközpont sem lenne, és még a helyét is fölszántották volna.)

A tanító baloldali érzelmű, mindenkin segítő, szociáldemokrata típusú ember, aki nem rendszerekhez, hanem ideológiához kötődött, amelyet még a francia forradalom tűzött zászlajára: szabadság, egyenlőség, testvériség. Mivel minden tantárgyat tanít, amit a négy alsó osztályban a kötelező tanrend előír, jól tudja, hogy ezek a nagyon szép gondolatok szólások maradtak csupán, mert az emberi természet képtelen hozzájuk alkalmazkodni. Mégis azon kevesek közé tartozik, aki nemcsak magának, hanem a rábízott kis közösségének is dolgozik. Nem állt föl a hordóra szónokolni, de itt, a legutolsó végvárban mindig előre ballagott, sohasem azt figyelve, hányan követik.

Amikor egy nagyobb tanácsi helyiség megüresedett, elkérte és olvasókört szervezett benne. Úgyesen szoktatta ide az embereket. Maga faragta rímekből gyakran órás, szórakoztatva oktató műsort tanít be a gyerekeknek. Nincs olyan szülő, rokon, akik ne lennének kíváncsiak arra, hogyan szerepelnek családtagjaik. Így minden alkalommal zsúfolásig megtöltik a nagy termet. Mára 62 bejegyzett taggal rendelkeznek, amely azt jelenti, hogy szinte minden házból jelentkeztek.

Ha már van olvasókör, mögötte díszpark is szükséges, amelyben megpihenhetnek az öregek, játszhatnak a gyerekek és titkos ölelésre összefonódhatnak a szerelmesek. Kilincselte, kért, szervezett, munkásokat toborzott és megépíttették szép kis parkjukat, amelyet 1999 nyarán magam avattam föl. Falunapkor még a környező településekről is kíváncsi emberek jönnek az egész nap tartó vigasságra. Nemcsak a téren bográcsban készült paprikást fogyasztják el, hanem a saját kreativitásukat bemutató, rögtönzött kiállításokat is megnézik. Vetélkedőkön vehetnek részt, és tartalmas kultúrműsorokat kapnak.

A tanyaközpontban fölnövekvő fiatalok közül sokan már nem ezt az életmódot választották és elköltöztek. Természetes, hogy vitték magukkal gyermekeiket is, hogy a városban jobban boldoguljanak. A batidai iskola kezdett elnéptelenedni. Az önkormányzat már csak kegyelemből tartotta. A négy osztályban ekkor mindössze hat tanuló volt, és Friderikusz Sándor egyik tévéműsorában úgy mutatta be, mint az ország legkisebb létszámú, „csodabogár iskoláját”. Ezek a gyerekek is azért maradtak itt, mert tanítójukhoz kötődtek, vagy olyan családból származtak, akik tíz körömmel ragaszkodtak övéikhez.

Közben Rácz József fölött eljárt az idő és három éve nyugdíjazták. Kis portáján kacsákat, kecskéket tenyésztett, hogy kiegészítse velük előbb szűkös tanítói fizetését, később a nyugdíját. Amikor arra gondolt, hogy ha befejezi a tanítást, a megmaradt néhány gyereket azonnal a városba viszik és itt végleg megszűnik az

iskola, azt is tudta, hogy fölgyorsul az elnéptelenedés. Tapasztalata szerint a gyermeküket szerető szülők előbb-utóbb követik őket. A közösségben elsőnek érezte meg, hogy egyetlen lehetőség maradt számukra: időben előre menekülni!

Nem pihent meg. Nyugdíj mellett tovább tanított. Ma is minden reggel már 7 óra körül ott áll a küszöbön. Amikor a szülők meghozzák a nebulókat, mielőtt belépnek a „tudás szent helyére” — ahol azóta számítógép, szkennel, nyomtató, fénymásoló, video, vezetékes telefon van, a létszám pedig 27 főre emelkedett, és nem egy korábbi tanítványa azóta diplomát szerzett, bebizonyítva, hogy a szellem mindig ott van, ahol fölragyogtatják, még ha egy puszta közepén is kap lángra — mindegyikhez van egy-két jó szava.

Beindította az általános iskola felső tagozatának négy osztályát 18 fővel. Hozzájuk hat különböző szakos tanár jár ki naponta tanítani. Elvállalták, hogy a városi iskolákban évisméltó, „nehézfűnek” ítélt gyerekek idejöjjenek, ahol egyenként foglalkoznak velük és azóta nincs köztük bukás. A 12 kijáró zömét a Kagylóhéj Gyermekvédelmi Szervezet küldte. A zaklatott sorsú gyerekek itt „iskolaszanatóriumot” találtak.

ELŐRE MENEKÜLNI!

A tanyaközpontok elsősorban önmagukra számíthatnak. A költségvetésben róluk megfelelő ország nem sok lehetőséget kínál nekik. Valami azért történt az utóbbi években. A mezőgazdaságot irányító, olykor aláásó politikusok fölroppentették a *családi gazdaság* gondolatát. Ez sem mostani keletű. A két világháború között Gregus Máté egy aranykalászos gazdatanfolyam záró kirándulásaként tapasztalatcserére elküldte a ma is Székkutason lakó Imre unokáját, hogy nézzen szét Hollandiában, Belgiumban, hogyan gazdálkodnak ott a farmokon, és miért boldogulnak jobban, mint ők.

Imre tele lelkesedéssel tért haza, és a magával hozott tapasztalatokat családi gazdaságukban kezdték megvalósítani. A lényege pedig az volt, hogy a megtermelt árút ne nyerstermékként értékesítsék, mert akkor a fölvásárló és a végtermék előállító zsebet hízlalják vele, hanem maguk dolgozzák föl, mert akkor többszörösét kapják érte, és a pénz itt marad a közösségük fejlesztésére. Székkutason akkor így létesült malom a gabona őrlésére, szeszfőzde a hullott gyümölcs kifőzésére, tejszövetkezet, ahol tejtermékeket készítettek.

Hittel valljuk, ma is ez az egyetlen kivezető út, a fejlett nyugati technológiához és piachoz való fölzárkózás egyetlen lehetősége. Ráadásul, nem néptelenedik el a tanyaközpont, a családok együtt maradnak, több nemzedék egymást segítve boldogul. Az 1990-es évek végén, Stiffán Sándorral, a városi főmérnökkel, egy kiváló építésszel kimentünk Batidára körülnézni.

Kiderült, hogy az egykor kiosztott porták mögött még jókora beépítetlen, szabad területek vannak, amelyekre családi gazdaságok tervezhetők. Fölépülhet rajtuk a gépszín, állattartó épületek, primörnek földiasátrak vagy üvegházak;

megvalósulhat az itt termelt tej földolgozása, a gabonára alapozva lehetne kisüzemi tésztagyártásba kezdeni, vágó- és húsföldolgozó üzemet létesíteni stb. Így lakóter és munkahely ismét egybeesne. Együtt, zárt közösségben, maguk megoldanák áhított közbiztonságukat. Rajtuk és szorgalmukon múlik, hogy hol húzzák meg a munka- és pihenőidő határát.

A kis közösség összefoghatna, és a családi vállalkozások maguk közül kinevelhetnének olyan embert, aki ügyeket intézni szaladgálna az önkormányzathoz, adóhivatalhoz, kereskedőkhöz. Szerződéseket kötne, könyvelne, elszámolna, végezné a termelő ember számára nehéz és kellemetlen föladatokat tömkelegét. Így válna ismét az egész tanyaközpont egyetlen olyan társulássá, amely az egykor kényszerűséggel kialakított szocialista elképzelést fölülmúló, tervszerű összefogáson, korszerű, *önkéntes szövetkezésein* alapulna.

Talán megvalósulhatna Németh Lászlónak a nemcsak metaforaként emlegetett Kert-Magyarországa is. A készség megvan az emberekben. Ki az a bolond, aki nem kívánna magának jobb életet!? Ehhez természetesen megfelelő központi támogatásra lenne szükség, türelmes társadalomra, amely rögtön nem fejni, hanem fejleszteni kíván, hogy mindez ne legyen utópia. A főmérnök elkészítette az életképes terveket, amelyek egy országos pályázaton III. díjat nyertek, csak megvalósításra várnak.

A batidai tanyaközpont mögött korábban hétvégi kerteket osztottak. Ezeket lassan utoléri a kis település és a kétféle népesség egymás mellett dolgozik. Nagyon jó kapcsolat alakult ki közöttük. A kiskertekben elsősorban a városi „szürkeállomány” munkálkodik. Vásárhely egyetlen főiskolája széleskörű mezőgazdasági oktatást biztosít. Főigazgatója, dr. Bicsérdy Gyula világhírű szakember, aki tanácsokkal látja el a hozzá forduló tanyaközpont lakóit. De van itt hétvégi kertje kiváló tanároknak, az élet több területén értéket alkotó szakembereknek. Ahogy az idő múlik, a telkeken álló kalyibák pedig hosszabb kinttartózkodásra alkalmas munka- és pihenőházzá épülnek ki, lakóik a térségben egyre többet vannak jelen. Ők valamennyien már idetartozónak is érzik magukat. Együtt egy korszerű, kertés falut képezhetnének.

HARANGTORONY A TANYAKÖZPONTBAN

Egy döbbenetes fölvételt tartalmazó postai képeslapot őrzök az első világháborúból. Az egykori vásárhelyi Pusztán, tanyaközpontban (a mai Békés megyei Kardoskúton) készült. Öreg parasztok, asszonyok, gyerekek vesznek körül két földön nyugvó kis harangot. Mögöttük reverendás pap ül, aki „természetesen” megáldja az elvitelre kerülő és hamarosan pusztító fegyverre átalakuló harangokat, ahogy tették ezt a keresztény egyházak szerte Európában. Mellettük kétoldalt egy-egy átvevő katona áll. Ennek a dokumentumképnek egyetlen közös vonása van: rajta mindenki szomorú.

Mit jelentett a falusi, tanyai parasztságnak egykor a harang?

Emberöltővel ezelőtt nálunk még úgy vélekedtek az öregek, hogy az igazi paraszt magától sohasem ment messzebb a hajlékától, mint ameddig a közösség harangjának szava elhallatszott. Ezt húzták meg, ha keresztelték, amikor házasságot kötött és ha utolsó útjára kísérték. Milyen szépen fogalmaztak: a „lélekharang” szólalt meg koporsójuk fölött. Midőn délben megkondult, figyelmeztetett, itt az ideje az ebédnek. Hívogatott rorátéra és vecseryére, misére és istentiszteletre. Jelzett, ha a vörös kakas valahol fölszállt a gaztetejű házra, és amikor vihar vagy ellenség közeledett. A tatár és török időkben a térséget dúló hadak elől kútba rejtették. Így alakultak ki az Alföldön helynevek és legendák *Harangos Kútról*, amelyekben az odaveszett harangok máig megszólalnak a fölébe hajló vándor számára, lent is hűséggel szolgálva a népet. A harang az itt élő kevés beszédű emberek szava volt. Dallamba öntve helyettük kongatta el örömeiket és bánatukat. Jajgatott, ha szomorúságtól gyötrődtek és félre verték; csilingelt, midőn örömteli, friss üzenetet vitt, és ünnepet jelezve méltóságteljesen, mélyeket kondult. A harang egykor maga volt a parasztember szíve dobbanásából szárnyaló lelke.

Rácz József elhatározta, hogy a Millennium emlékére „lelköt” hoz a batidai tanyaközpontba. Építtetett a kis parkban egy harangtoronyt. Egy fillére sem volt hozzá, pedig a terepmunka, az építőanyag, a harangöntés, a szakmunkák százezrekre rúgtak. A tanító ismét, ki tudja, már hányadszor, munkához látott. Szervezett, meggyőzött, kéregetett és önerős munkára buzdított. Mindig elől haladt, a szerszám boldogabb felét sem kerülve el. 2000, december 23-án a tanyaközpontban, szerény ünnepségen, a mérnöki terv alapján készült, téglából épített, gyönyörű harangtoronyban „megszólalt a lélek”.

Azóta minden délben emlékezteti őket hős őseikre, akik 1456-ban, a legnagyobb nyári dologidőben, amikor görbe kaszáikat éppen az *élet* betakarítására lendítették, Hunyadi János jobbágyaiként földesuruk hívó szavára, — amely a kornak megfelelően szigorú parancs volt — fogukat összeszorítva, szerszámukat fegyverré egyenesítették. Részben kényszerűségből, részben megértve, hogy ha nem védik meg déli határaikat, a török hamarosan az ő településüket is elpusztítja, a családra hagyták a fontos munkát, majd Szegeden összegyűltek. Elmentek Nándorfehérvárra, hogy vérüket áldozzák. Micsoda fölemelő nemzeti tudat, hogy ez a kis harang, valahol egy ágrólszakadt pusztaközpontban, a félezer éves hősmúltat is jelzi, jogos büszkeséggel töltve meg a sokadik ükunokákat.

Vajon van-e megállás? A tanítónak téli estéken immár a befűtött kemencét kellene hátával támasztani. De amíg a lábát mozgatni bírja, és amíg kering benne az őseitől örökölt, a polgári restséget kerülő parasztvér, alázattal az övéit szolgálja. Az idén az iskolából 63 évesen végleg nyugdíjba megy. Kérdés, hova? Komforttalan kis szolgálati lakását szerette volna megvásárolni, de nem kapta meg. A jószágnevelésről is lemondott. Amíg egész élete során mindig a közösségét szolgálta, magának elfelejtett gyűjteni. Most nyári tücsökként a hegedűs nótáját kedvelő szorgos hangyák kivetik.

Maga helyett van jelöltje. Hajdan Kopáncson született parasztlány, akit ezelőtt ő tanított betűvetésre és akiből azóta tanító lett. Köztük él, de itt még nincs állása. Belülről ismeri az itteni emberek sorsát. Jó kezekbe kerülne az iskola, ha nevelőnek elfogadják.

RácZ József most toronyórára gyűjt, hogy a lakosság a kondulásból ne csak a saját hangját hallja vissza, hanem — amikor a harangtoronyra néz — emlékeztesse őket az idő kérlelhetetlen múlására is, amely jelzi, hogy a fönmaradásnak, az előremenekülésnek egyetlen útja van, ha nem hagyják hogy az idő elszálljon fölöttük, hanem együtt tudnak vele röpdlni.

*